

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

Utgivna skrifter i denna serie:

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med funktionsnedsättning. Övergripande information

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med adhd

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med autismspektrumtillstånd

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med psykisk ohälsa

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med utvecklingsstörning

Vid förfrågan kan skrifterna tas fram i alternativa format som till exempel e-bok, punktskrift eller lättläst.

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

© Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2016

Ansvarig på SPSM: Ylva Branting

Redaktör: Annika Wallin, Blira Konsult AB

Text: Annika Wallin och Ylva Branting

Produktion: Tullbergs kommunikationsbyrå

Illustration: Li Rosén Zobec, illi

Tryck: DanagårdLiTHO, 2016

ISBN: 978-91-28-00736-8, tryckt

978-91-28-00737-5, pdf

Best.nr: 00360

Tack till Cathrin Hafström som är konsult inom andraspråksinlärning, Pia Hasselrot från Myndigheten för tillgängliga medier, Christina Hellman från Stockholms universitet och Svenska Dyslexiföreningen, samt Inger Rålenius från Dyslexiförbundet FMLS, som alla har bidragit med värdefulla synpunkter på texterna. Tack också till Birgit Gebel och Yorgina Zaknoun på CentrumVux i Haninge kommun samt Malin Holmberg på vuxenutbildningen i Kungälv och som på ett generöst sätt har delat med sig av sina erfarenheter. Vi vill också nämna och hedra minnet av Ingvar Lundberg, professor i psykologi vid Göteborgs universitet, som gick bort 2012 och som bidrog på ett betydande sätt då skriften togs fram första gången 2011. SPSM står som ensam ansvarig för innehållet.

Skrifter, rapporter och metodmaterial kan hämtas som pdf-dokument och beställas på Specialpedagogiska skolmyndighetens webbplats www.spsm.se. Du kan också beställa dessa i tryckt version eller i alternativt format från order@spsm.se.

Förord

Breda undersökningar om läsförståelse visar att en så stor andel som 20 till 25 procent av Sveriges vuxna befolkning inte kan ta till sig innehållet i en dagstidning. En vanlig bedömning är att fyra till åtta procent av den vuxna befolkningen har dyslexi. Utbildningsanordnare får alltså räkna med att det varje år börjar ett antal personer som har svårt att läsa och skriva på deras kurser och utbildningar. Den här skriften bidrar med information om hur läs- och skrivsvårigheter/dyslexi kan yttra sig och om pedagogiskt stöd. Den innehåller också exempel från vuxenutbildningar som arbetar för att öka tillgängligheten för studerande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi.

Som titeln anger handlar det om stöd i studiesituationen. På senare tid har ordet ”studiesituation” kommit att ersättas av ”lärmiljö”. Eftersom

skriften ingår i en serie som producerats under flera år ligger titeln fast men vi använder främst ordet lärmiljö i texterna. I enlighet med Skolverket menar vi att lärmiljöer är alla de miljöer som den studerande möter i sin utbildning. Lärmiljön omfattar alltså lektioner och raster men även annat som till exempel studiebesök.

Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi gavs ut första gången år 2011. Då var Annika Wallin, Blira Konsult AB, skribent och redaktör. Den här upplagan är omarbetad av henne och Ylva Branting på SPSM.

Januari 2016

Leif Näfver
Specialpedagogiska skolmyndigheten

Innehåll

Förord	3
Utbildning ger makt och möjligheter	5
Om läs- och skrivsvårigheter/dyslexi	6
Utredning av läs- och skrivsvårigheter/dyslexi	10
Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi hos flerspråkiga studerande	11
Exempel på pedagogiskt stöd	14
Information till omgivningen	18
Intervjuer	
Framgångsrikt när fyra professioner arbetar ihop	20
Yorgina siktar på ett jobb inom vården	22
Samlat stöd och gemensamt ansvar	24
Lästips och referenser	26
För mer information	27

Utbildning ger makt och möjligheter

Genom studier och utbildning kan människor utvecklas, få nya kunskaper och stärka sin identitet i samspel med andra. Utbildning ger individen makt och frihet att göra egna livsval och ökar möjligheten att delta i demokratiska processer och samhällsliv. Studier är också en viktig förutsättning för att få arbete och lön.

Stöd för att lyckas

Många vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi har dåliga erfarenheter av tidigare skolgång. En stor andel har inte fått det stöd som de har rätt till i grundskolan och gymnasieskolan och har därför upplevt många misslyckanden. Uteblivet stöd kan resultera i en motvilja mot alla situationer som kräver läs- och skrivförmåga, minskat självförtroende och en ökad risk för att senare hamna i arbetslöshet och utanförskap. För många är vuxenutbildning en andra chans att komplettera tidigare studier, ta till vara förmågor eller utbilda sig i ett nytt yrke.

Tillgänglighet är en rättighet

Utbildningsanordnare har skyldighet att göra sina utbildningar tillgängliga för personer med funktionsnedsättning, alltså för bland annat personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Sverige har också åtagit sig att följa FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. I artikel 24 står det att konventionsstaterna ska säkerställa att personer med funktionsnedsättning får tillgång till bland annat vuxenutbildning och livslångt lärande utan diskriminering och på lika villkor som andra. I detta syfte ska konventionsstaterna säkerställa att personer med funktionsnedsättning erbjuds ändamålsenlig anpassning. I Sverige garanteras de mänskliga rättigheterna framför allt genom grundlagarna.

Där framgår att alla människor ska ges möjlighet till delaktighet och jämlikhet i samhället och det allmänna ska motverka diskriminering bland annat på grund av funktionsnedsättning.

Bristande tillgänglighet är diskriminering

Bristande tillgänglighet räknas som diskriminering enligt diskrimineringslagen. Med bristande tillgänglighet menas att en person med en funktionsnedsättning missgynnas, genom att skäliga åtgärder för tillgänglighet inte har vidtagits för att personen ska få jämförbar situation med personer utan funktionsnedsättning. Diskrimineringslagen förbjuder diskriminering inom utbildningsverksamhet. Alla utbildningsanordnare, även privata, omfattas av krav på aktiva åtgärder för att förebygga och motverka diskriminering av studerande.

Om läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

Vi lever i ett samhälle där skriftspråklig kompetens har avgörande betydelse. Att som vuxen kunna kommunicera i skrift och ta del av det som andra har skrivit är centralt i en mängd vardagliga situationer. Det krävs att man kan läsa för att få tillgång till innehållet i dagstidningar, textade tv-program, samhällsinformation och bruksanvisningar. Det är nödvändigt att ha både läs- och skrivförmåga för att fylla i blanketter. Skriftspråklig kompetens är också en förutsättning för att kunna läsa veckobrevet från barnets skola och för att skriva ett mejl om man till exempel vill reklamera en vara. I arbetslivet är det svårt att hitta något arbete som är helt utan läs- och skrivkrav även om behovet av att läsa och skriva förstås kan variera stort. Arbetsinstruktioner är ofta skriftliga och för många innebär en vanlig arbetsdag att man måste ta till sig stora textmängder, sovra i information och skriva inte bara på svenska utan kanske även på andra språk. Även undervisningen i grundskola, gymnasieskola

och vuxenutbildning är till stor del textbaserad. Ofta förväntas den studerande kunna söka information, bearbeta texter och skriva längre uppsatser på egen hand. För en person med läs- och skrivsvårigheter kan dessa krav innebära stora hinder och utmaningar varje dag. Det finns dock goda möjligheter att kompensera för de svårigheter som läs- och skrivsvårigheter/dyslexi medför. Alternativa verktyg och stödinsatser undanröjer många av de hinder som personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi möter i sin vardag. På sidan 14–17 finns exempel på sådant pedagogiskt stöd.

Termer och begrepp

Det kan finnas många skäl till att en person har svårt att läsa och skriva. Det kan bero på bristfällig undervisning eller på att man håller på att lära sig svenska. Det kan också bero på syn- eller hörselnedsättning, utvecklingsstörning, språkstörning, nedsatt arbetsminne, koncen-

trationssvårigheter, eller på dyslexi. Alla dessa faktorer kan försvåra läs- och skrivinläringen. Läs- och skrivsvårigheter är en övergripande term som omfattar alla svårigheter med att läsa och, eller skriva oavsett orsak. Dyslexi utgör en undergrupp som särskilt definieras med avseende på svårigheternas orsaker och yttringar (se modellen nedan). Dyslexi innebär en specifik svårighet med att förstå sig på språkets ljudmässiga uppbyggnad. Det är inte alltid en skarp gräns mellan läs- och skrivsvårigheter och dyslexi och därför används ofta begreppet läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Begreppet specifika läs- och skrivsvårigheter kan användas med samma innebörd som dyslexi. Tidigare var begreppet ordblindhet vanligt då man trodde att dyslexi berodde på visuella svårigheter.

Dyslexi

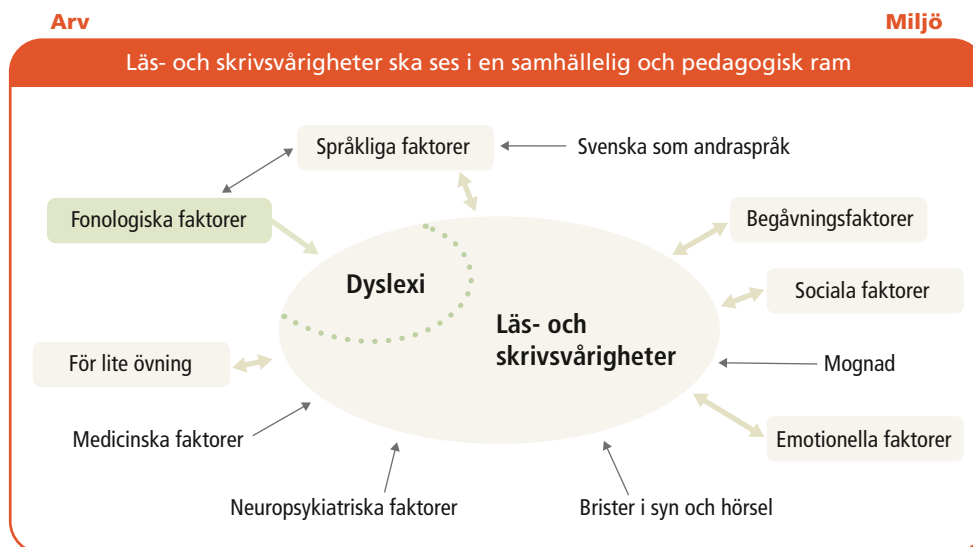
Som framgått ovan innebär dyslexi en svårighet med att förstå sig på språkets ljudmässiga uppbyggnad. Man benämner detta fonologiska

svårigheter. En person med dyslexi har, i varierande grad, svårt att urskilja de olika ljuden i det talade språket och avgöra i vilken ordning ljuden kommer. Dyslexin kan göra det besvärligt att se att talade ord kan delas upp i byggstenar som kan bytas ut och mixas till nya ord. En person med dyslexi kan till exempel höra ordet "ros" och uppfatta ljudet som en enhet utan att urskilja att det finns ett "r" och ett "o" och ett "s" i ordet.

Att läsa med flyt

Att läsa handlar om avkodning och förståelse. Att avkoda betyder att man kan separera språkets byggstenar och översätta bokstäverna till rätt språkljud. För att få flyt i läsningen måste avkodningen bli automatiserad. Läsaren måste känna igen ordet omedelbart oavsett om det är skrivet med små eller stora bokstäver, skrivstil eller tryckbokstäver. Många som har dyslexi kan aldrig träna upp en god automatiserad läsning. När läsningen inte är automatiserad kräver den mycket tid, uppmärksamhet och läsförståelsen

Modell över ett antal faktorer som beskriver läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

Christer Jacobson, docent och leg. psykolog vid Institutionen för pedagogik på Linnéuniversitetet, har i en artikel i tidningen Dyslexi publicerat denna modell över faktorer som har betydelse för läs- och skrivsvårigheter. Denna version har samma innehåll som den ursprungliga modellen men annat utförande.

kan bli lidande. All kraft går åt till att avkoda och räcker inte till att samtidigt fokusera på innehållet i texten. För att förstå vad man läser behöver man också ha ett tillräckligt stort ordförråd och goda bakgrundskunskaper så att innehållet kan sättas i sitt sammanhang. Risken finns alltid att en person med läs- och skrivsvårigheter läser för lite vilket går ut över läsvana och läsförståelse.

”Inledningen på orden bok och bil är egentligen olika trots att de börjar på samma bokstav. När vi säger bok har vi redan från början format munnen till ett o. Ljuden för b och o kommer ut samtidigt. När vi börjar säga bil har vi istället dragit isär läpparna och ljuden för b och i kommer simultant. Att säga att båda orden börjar på b är en abstraktion och kan upplevas som förvirrande av en person med dyslexi.” Lundberg, I (2011).

Mödosamt att skriva

För personer som har svårt att få grepp om språkets ljudmässiga uppbyggnad blir det mödosamt att tillägna sig skriftspråket. Stavning blir ett problem när man har en diffus uppfattning om i vilken ordning ljuden kommer. När stavningen och avkodningen kräver mycket koncentration kan överblicken bli lidande och därför skriver många personer med dyslexi rörigt och ostrukturerat.

Rabbla sekvenser

Personer med dyslexi kan ha svårt att rabbla sekvenser som till exempel alfabetet, årets månader och multiplikationstabellen. En del forskare tror att det beror på en nedsättning i arbetsminnet. Andra forskare tror att de här svårigheterna snarare beror på att personer med dyslexi är osäkra på det språkliga ljudsystemet. Ljuden i sekvensen uppfattas inte som distinkta och avgränsade och blir därför svåra att förstå sig på och minnas.

Inre representationer av ordbilder

En person utan dyslexi tillägnar sig inre representationer av ordbilder. Det innebär att man i tanken kan se ett ord framför sig. Personer med dyslexi har däremot ofta diffusa representationer av ordbilder eller inga alls. Många har därför svårt att prestera bra på till exempel glosprov. Det är omöjligt att bedöma om det ord man har skrivit ”ser rättstavat ut” när man saknar en inre bild att jämföra med.

Att hitta orden

En del personer med dyslexi upplever att de har svårt att få fram rätt ord vid rätt tid – så kallad ordmobilisering. Man vet vad det heter men lyckas inte hitta ordet på en gång. En del kan också uppvisa en osäkerhet på hur ord låter. En person med dyslexi skulle till exempel omväxlande kunna säga ”vulkaner”, ”vulkaler” och ”vokaler” utan att själv vara medveten om det.

Dyslexi är ärftligt

Dyslexi förekommer på alla begåvningsnivåer och det finns en ärftlig faktor. Det man ärver är en sårbarhet – en ökad risk – för att få svårt att förstå sig på språkets ljudmässiga uppbyggnad. Men det är inte givet att dyslexin utvecklas även om sårbarheten finns där. En del forskare menar att fler pojkar och män än flickor och kvinnor har dyslexi. Andra är mer tveksamma och tror inte att skillnaden är så stor.

Tecken på dyslexi

Dyslexi kan se mycket olika ut. En del personer stavar skapligt men har stora svårigheter med avkodningen. Andra stavar sämre men har inga större problem med att läsa. Tecknen på dyslexi uppträder alltså i olika kombinationer och varierar från person till person. Det finns olika typer av checklistor för att upptäcka dyslexi. Nedan är några exempel på hur dyslexi vanligen yttrar sig. Vuxna personer har ofta flera av de här svårigheterna men det är mycket ovanligt att en person har alla.

Läsning

- Långsam, trevande och hackig läsning.
- Har svårt att hinna läsa textremsan på tv.
- Läser snabbt och gissar vad som står.
- Läser fel eller utelämnar bokstäver, småord och ändelser.
- Stannar ofta upp och läser om.
- Svåra ord uttalas otydligt.
- Ord betonas och uttalas fel. Svårt med lång och kort vokal.
- Blir trött av att läsa. Får huvudvärk eller ont i ögonen.
- Har svårt att komma ihåg en text man just har läst.
- Har svårt att komma ihåg namn, telefonnummer och att rabbla sekvenser.
- Hörförståelsen är bättre än läsförståelsen.

Skrivning

- Har svårt att stava, speciellt längre ord.
- Vänder ord och kastar om bokstäver (dom blir mod, tro blir rot).
- Har särskilt svårt med dubbelteckning.
- Skriver långsamt.
- Svårläst handstil.
- Småord, ändelser och bokstäver i slutet av orden tappas bort.
- Svårigheter att anteckna och skriva av från tavlan.

En bestående funktionsnedsättning

Dyslexi är en bestående funktionsnedsättning och inget som ”växer bort” eller går över med tiden. Svårigheten med att förstå sig på språkets ljudmässiga uppbyggnad består alltså i vuxen ålder men med rätt stöd kan läs- och skrivförmågan övas upp. Ju tidigare i livet som stödet sätts in desto bättre är det. Många utvecklar också en god förmåga att uttrycka sig muntligt och andra positiva, kompenserande strategier.

Definitioner av dyslexi

Det finns ingen entydig definition av dyslexi eller av läs- och skrivsvårigheter.

På Svenska Dyslexiföreningens hemsida www.dyslexiforeningen.se finns några vedertagna definitioner. I Sverige används ofta en definition av Høien och Lundberg:

Dyslexi är en störning i vissa språkliga funktioner som är av betydelse för att kunna utnyttja skriftens principer vid avkodning av språket. Störningen ger sig i första hand tillkänna som svårigheter att uppnå automatisk avkodning vid läsning. Störningen kommer också tydligt fram i bristfällig stavning. Den dyslektiska störningen går i regel igen i släkten, och man kan anta att en genetisk disposition finns i botten. Utmärkande för dyslexi är att problemen ofta är bestående. Även om man kan uppnå en godtagbar funktion i läsning, hänger problemen med stavning envist med.

(Høien och Lundberg 1992)

IDA:s (International Dyslexia Association) styrelse antog följande definition av dyslexi i november 2002. Den är också accepterad av NICHD (amerikanska National Institute of Child Health and Human Development):

Dyslexi är en specifik inläringsvärighet som är neurologisk till sitt ursprung. Dyslexi kännetecknas av svårigheter med korrekt och, eller flytande ordigenkänning och av dålig stavnings- och avkodningsförmåga. Dessa svårigheter är resultatet av en brist i språkets fonologiska komponent, och svårigheterna är ofta oväntade med tanke på individens övriga kognitiva förmåga och tillgången till effektiv skolundervisning. Sekundära konsekvenser kan innebära problem med läsförståelse, och en minskad läserfarenhet, vilket i sin tur kan hämma kunskapstillväxten och utvecklingen av ordförrådet.

Utredning av läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

Det finns inga fastställda regler som säger hur en utredning av läs- och skrivsvårigheter ska gå till eller vem som får testa, utreda och ställa diagnos. Vanligtvis är det en logoped, psykolog eller pedagog som utreder. De här yrkesgrupperna kan använda olika definitioner och tester i sina utredningar.

Pedagoger kan göra pedagogiska läs- och skrivutredningar för att ta reda på om den studerande har svårigheter av dyslektisk karaktär. Målet med den pedagogiska utredningen är att få kunskap om hur svårigheterna tar sig uttryck och vilket stöd som den studerande kan behöva. En pedagogisk utredning kan också ligga till grund för intyg om den studerande behöver särskilt stöd under en utbildning, förlängd tid vid högskoleprover eller i kontakter med CSN.

Genomförande av utredningen

Det finns en mängd olika metoder för att utreda läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Specialpedagogiska skolmyndigheten har tagit fram ett stödmaterial som heter *Pedagogisk utredning av läs- och skrivsvårigheter/dyslexi*. Det kan användas på vuxenutbildningar och ska bidra till ett likvärdigt och kvalitetssäkrat arbetssätt. Stödmaterialen kan laddas ned från www.spsm.se och består av en lista över pedagogiska utredningsmaterial och en mall där utredningens resultat kan fyllas i. Den person som gör utredningen bör ha en pedagogisk utbildning på högskolenivå med inriktning läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Om det inte finns någon med rätt kompetens kan utbildningsanordnaren ta hjälp utifrån. Vilken hjälp som finns att tillgå varierar över landet. En del kommuner har särskilda resurser för läs- och skriv-

dyslexiutredningar som är kopplade till skola och vuxenutbildning. Enligt Dyslexiförbundet FMLS säger så gott som alla landsting att de kan erbjuda remiss till dyslexiutredningar för vuxna via vårdcentral.

Dialog med den studerande

Utifrån utredningens resultat, och den studerandes önskemål, kan utbildningsanordnaren ta fram förslag på stödinsatser. Samtal om stödinsatser kan dokumenteras i form av anteckningar eller genom att man spelar in det som sägs. Som avslutning kan det vara bra att återberätta tillsammans så att det blir klart att den studerande och utbildningsanordnaren har uppfattat förslag och beslut på samma sätt. Det är viktigt att lärare och andra på skolan får veta vilket stöd den studerande behöver, under förutsättning att den studerande vill berätta det förstås.

Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi hos flerspråkiga studerande

Anordnare av vuxenutbildning möter studerande från hela världen i sina klassrum och undervisnings-salar. En del har svårt att läsa och skriva och när den studerande har ett annat modersmål än svenska kan det vara komplicerat att avgöra vad svårigheterna beror på. Det kan vara en mödosam andraspråksinläring eller nedsatt hörsel, syn, koncentrations- eller minnesförmåga som ligger bakom. Förklaringen kan också vara att den studerande har dyslexi.

Enspråkig norm i kartläggningmaterial

Flerspråkiga studerande med läs- och skrivsvårigheter av dyslektisk karaktär brukar uppvisa fonologisk osäkerhet både på sitt modersmål och på sitt andraspråk. För att avgöra om svårigheterna beror på just dyslexi bör man undersöka den fonologiska förmåga både på modersmålet och på svenska. Idag finns dessvärre inget standardiserat eller likartat material för att kartlägga och jämföra vuxnas fonologiska

förmåga och språkutveckling på olika språk. I brist på annat får flerspråkiga vuxna ofta göra tester enbart på svenska. Aktuell forskning visar emellertid att resultaten då blir mycket svårtolkade. De kartläggningmaterial som används i Sverige, och resten av västvärlden, utgår från en enspråkig norm och tar inte hänsyn till att majoriteten av världens befolkning är flerspråkig. Hos flerspråkiga personer samspelar och påverkar språken varandra. För att kunna göra en korrekt bedömning av resultaten krävs kunskap om hur andra språk fungerar. Till exempel har personer som talar somaliska svårt att göra skillnad på tonande och tonlösa vokaler och det kan påverka hur de uttalar ord på andra språk. De som talar arabiska, turkiska eller spanska gör ofta vokalinskott även i svenska. Exempel på vokalinskott är när man säger fönesteret istället för fönstret och esteg istället för steg. Även i tester där den studerande ska skriva är det viktigt att kunna identifiera vad som är spår av andra språks grammatik och uppbyggnad och vad som är tecken på dyslexi. Till exempel är det väsentligt att känna till att kinesiskan har en ordbaserad skrift medan japanskan är stavelsebaserad. Arabiskans skriftspråk har ett i huvudsak konsonantbaserat alfabet medan svenska tillsammans med exempelvis grekiska anger både vokaler och konsonanter i sitt skriftspråk.

Dyslexi är vanligare på vissa språk

En annan aspekt är att de fonologiska svårigheterna som kännetecknar dyslexi märks tydligare på vissa språk. Vissa alfabetiska språks ortografier, det vill säga samspelsmönstret mellan språkets skrivtecken (grafem) och dess språkljudsenheter (fonem) har en mer direkt och regelbunden relation än andra. Forskningen talar om djupa och ytliga ortografier, där de ytliga ortografierna är lättare att avkoda. Dit hör bland annat finska, spanska, somaliska, turkiska, albanska och italienska. Svenska placerar sig någonstans på

mitten av skalan. Engelska är ett exempel på ett språk som har en djup ortografi där förhållandet mellan grafem och fonem är oregelbundet och rymmer många undantag. Dyslexi tar sig uttryck på olika sätt beroende på skriftsystem och ortografi. Antalet diagnostiserade personer med dyslexi är fler i språk med djup ortografi som engelska än i språk med ytligare ortografi som italienska.

Svårigheter i andraspråksinläringen

Även flerspråkiga studerande utan funktionsnedsättning kan ha svårt att läsa och skriva. Då kan förklaringen vara en mödosam andraspråksinläring eller att personen aldrig har lärt sig att läsa och skriva på något språk tidigare. En person som är analfabet har inte fått utveckla sitt abstrakta tänkande kring bokstäver och är inte van vid att hantera språkljud på det sätt som läsande och skrivande kräver. De svårigheter med att tillägna sig skriftspråk som analfabeter kan ha, missförstås ibland som tecken på dyslexi. En annan förklaring till långsam läs- och skrivutveckling är ovana vid det svenska skolsystemet. Till exempel får studerande i västerländsk undervisning först lära sig bokstäver och sedan att sätta ihop dem till ord och därefter att skapa meningar och hela texter. Den här metoden, som utgår från delar och delfärdigheter, förekommer inte överallt i världen. En del vuxna som kommer till Sverige är istället vana vid att lära sig genom att iaktta hur någon annan genomför hela processen och att försöka härma detta. Som till exempel att skriva av ett kvitto eller annat skriftligt moment som krävs i ett visst yrke. Det betyder att formell läs- och skrivträning på svenskt sätt skiljer sig från de erfarenheter av lärande som en betydande andel av de nyanlända har. Flerspråkiga studerande har också med sig olika erfarenhet av vad skrift ska användas till. Om man tidigare enbart har skrivit för att till exempel fylla i blanketter vid byråkratiskt administration, eller i religions-

utövande, påverkar det förväntningarna på hur skrift ska användas. Innehållet i texter kan också skilja sig åt. I Sverige är det vedertaget att upplevelseläsning – det vill säga läsning av skönlitteratur – används som ett led i språkinläringen. Men många personer, som vuxit upp i andra kulturer, saknar erfarenhet av upplevelseläsning och finner större motivation i att läsa nytotexter som har att göra med deras vardags- eller yrkesliv. Följder av sådana här generella utmaningar i andraspråksinläringen ska inte misstolkas som tecken på dyslexi.

Stödinsatser på bred front

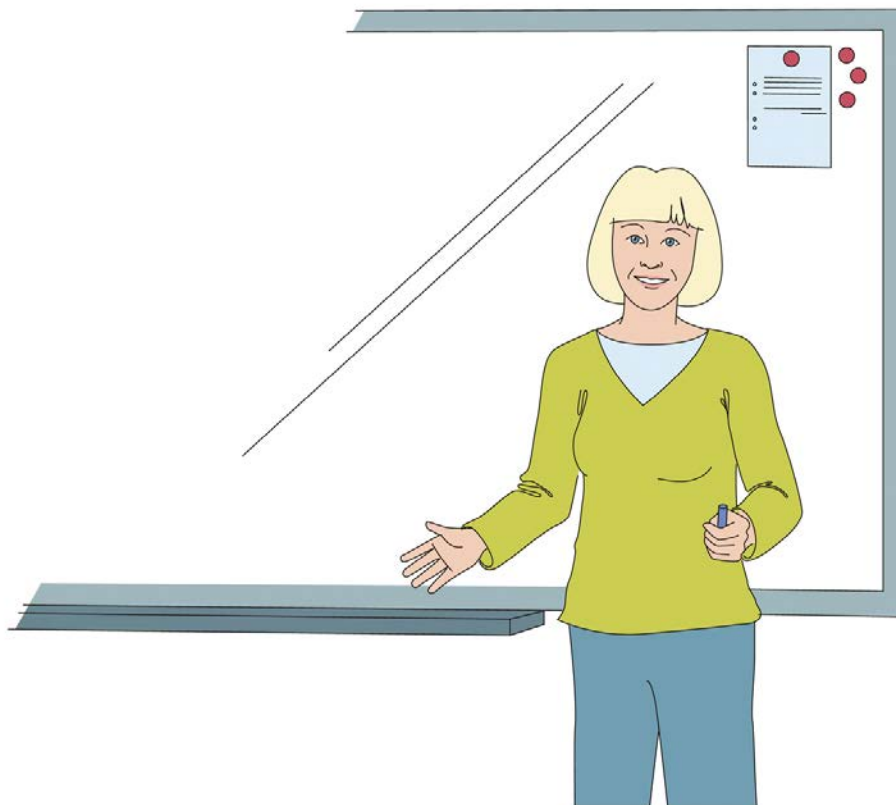
Som tidigare nämnts saknas metoder för att upptäcka och kartlägga dyslexi hos flerspråkiga vuxna. Många utbildningsanordnare satsar på att ge stöd på bred front och att prova sig fram. Det är inte säkert att de stödinsatser som fungerar för personer som är uppvuxna i Sverige fungerar för alla andra. Till exempel kan bildstöd fungera olika bra. Att tolka bilder är något man måste lära sig och bilder kan ha andra funktioner och bära olika betydelse i olika kulturer. Genom att kontinuerligt utvärdera situationen tillsammans med den studerande blir det uppenbart vilka stödinsatser som fungerar. På det här sättet får den studerande inte svar på vad som orsakar svårigheterna men kännedom om vilka stöd som underlättar lärandet. Erfarenheter visar också att alternativa verktyg som talsyntes och uppläst text, liksom tydlig struktur i undervisningen, gynnar skriv- och läsinläringen generellt hos flerspråkiga studerande.

Ordförklaring

I skriften används begreppet flerspråkiga studerande. I det här sammanhanget omfattar begreppet en heterogen grupp med det gemensamt att de, under sin uppväxt, har gått i andra skolorsystem än det svenska och är relativt nya i det svenska språket och i det svenska samhället. Alla har de med sig olika erfarenheter och kunskaper som påverkar deras sätt att vara och tolka världen. Tips! Läs mer om stöd ur ett interkulturellt perspektiv i den övergripande skriften *Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med funktionsnedsättning*.

Fonologi är läran om språkets olika ljud (fonem). Ordet ros består av de tre fonemen r-o-s medan ordet ring också består av tre fonem r-i-ng. Dyslexi innebär att man har svårt att förstå sig på språkets ljudmässiga uppbyggnad. Man benämner detta fonologiska svårigheter.

Att avkoda betyder att man kan separera språkets byggstenar och översätta bokstäverna till rätt språkljud.

Exempel på pedagogiskt stöd

En viktig uppgift för läraren är att skapa en tillåtande atmosfär. Om den studerande är rädd för att misslyckas eller ”avslöjas” kan det leda till ineffektiva strategier som hindrar lärandet. Läraren kan också göra mycket nytta genom att ta initiativ till regelbundna avstämningar om hur lärmiljön fungerar. Ett tips är att låta den studerande föra loggbok i form av en kort summering efter varje lektion. Loggboken kan bestå av enkla anteckningar eller talas in på till exempel mobiltelefonen, och handla om lektionsinnehållet och hur lektionen har fungerat. Efter en tid kan loggboken bli en viktig del i dialogen mellan lärare och studerande om vilket stöd som fungerar bra och i vilka situationer det behövs annat eller mer stöd.

Struktur

Studerande med läs- och skrivsvårigheter gynnas särskilt av ordning och reda. Många gillar när läraren berättar muntligt och samtidigt använder tavlan och textar tydligt och strukturerat. En god struktur underlättar också vid datoranvändning. En logisk ordning bland rubriker och mappar gör det lättare att hitta sparade dokument och att söka information på rätt ställe.

Samtal och bilder

Många studerande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi uppskattar när läraren återberättar innehållet i en bok och förklarar fenomen muntligt. Informationen kommer då i en talspråklig form.

Att föra samtal och resonera om studieinnehållet är därför särskilt viktigt i grupper där det finns en eller flera studerande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Ofta får dessa studerande problem när de enskilt ska läsa frågor och skriva svar på uppgifter men i samtal och dialog kan de delta på lika villkor som andra.

Bilder kan också vara ett stöd. De flesta fenomen kan beskrivas och illustreras med hjälp av bilder. En tankekarta kan visa hur saker och ting hänger ihop och några bilder kan beskriva en sekvens ur ett skeende. Bilderna ska på ett konkret sätt belysa det som undervisningen handlar om. Ibland är det lättare att titta på en film på några minuter än att läsa en text.

Inläst och lättläst material

För många fungerar det bra att lyssna på en inläst text och samtidigt följa med i boken och göra understrykningar och markeringar. Men detta sätt att läsa kräver övning och en viss teknik: istället för att lägga energi på att avkoda texten ska man fokusera på lyssnandet och bara låta ögonen vila på texten.

En del blir inte hjälpta av inläst material. En inläst text kan ha komplicerad satsbyggnad och bestå av långa stycken. Den formen avviker från det naturliga samtalet och kan vara svårt för en person med läs- och skrivsvårigheter. Då kan lättläst vara ett bra alternativ. En lättläst text är kort, strukturerad och består av välkända ord men ger all nödvändig information. Samtidigt kan lättläst text uppfattas som alltför kortfattad och passar inte alla.

Lyssna på digitala texter

För att kunna få digital text uppläst behöver datorn ha ett läsprogram med talsyntes. Det finns ett flertal läsprogram med syntetiska röster på många olika språk. Det finns även program och applikationer för talsyntes och uppläsning i smarta telefoner och pekplattor.

Digitala böcker, så kallade e-böcker, kan bestå av enbart text, enbart ljud eller av text, ljud och film. En del e-böcker ges ut i DAISY-format. De har ett strukturerat innehåll som gör det enkelt att navigera (hoppa) i boken. För att lyssna kan man använda en fristående spelare, läsprogram i dator eller en app i telefon eller pekplatta.

Personer med läsnedsättning har rätt att låna e-böcker. Biblioteken kallar dessa böcker för talböcker. Det går också att på egen hand omvandla tryckt text till digital text. Det gör man med hjälp av en skanner och ett OCR-program (OCR betyder optical character recognition). Den digitala texten kan sedan läsas upp av talsyntes. Samma möjlighet finns med kamera i telefon, pekplatta och app med OCR-funktion och uppläsning.

Skriva på dator eller pekplatta

En del personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi tycker att det är lättare att skriva på dator om vissa typsnitt används. Man brukar säga att det typsnitt som man är mest van att möta är det bästa att använda. Läraren kan föreslå typsnitt som Times, Tahoma eller Arial och tipsa den studerande om att inte skriva med mindre storlek än 14. Det kan också vara bra att testa att byta bakgrundsfärg, förkorta raderna, öka marginalerna och fetmarkera texten. De flesta har lättare att läsa och skriva om man ökar radavståndet – 1,5 brukar fungera bra. För att öka läsbarheten bör även de texter som läraren skriver och delar ut till de studerande redigeras på detta sätt med större teckenstorlek, ökat radavstånd och mycket luft.

- *Talsyntes*

Många har stöd av talsyntes som ger ljudstöd även vid skrivning. Det innebär att man hör bokstavsljudet för varje tangent som trycks ned på tangentbordet. Talsyntesen läser sedan hela ordet eller den färdiga meningen.

- **Rättstavning**
I de vanliga programmen för ordbehandling finns verktyg för rättstavnings- och språkkontroll. En del läsprogram med talsyntes innehåller också liknande funktioner. För kompletterande stöd på svenska och engelska finns programmen *Stava Rex* och *SpellRight*. De är speciellt utvecklade för personer med dyslexi.
- **Förklarad text**
Ordlistor eller lexikon i datorn eller online kan ge förklaringar, synonymer och översättningar av ord. Till exempel finns *SAOL Plus – Svenska Akademiens Ordlista*, datorversion eller som kostnadsfri app – och *Gustavas ordböcker* där det går att söka på ett ord även om man skriver in det felstavat. Man skulle till exempel kunna skriva in ordet ”skusköterska” och ändå få upp en förklaring på ordet sjuksköterska. (Liknande funktioner finns i skannerpennor med inbyggda ordlistor och talsyntes. De kan ge snabba förklaringar eller översättningar vid läsning av böcker och tidningar.)
- **Ordprediktion**
Det finns datorprogram som kan ge förslag på vilket ord man håller på att skriva. För den som skriver långsamt kan det öka skrivhastigheten avsevärt. En del program kan också hantera felstavningar. Ett exempel på ett sådant program är *Saida* som predicerar på fonetisk bas och föreslår ord medan man skriver. Skriver man ”syk” kan både cykel och psykologisk ges som förslag.
- **Taligenkänning**
Med ett taligenkänningsprogram och dikteringsfunktion kan talat språk omvandlas till text. Numera ingår taligenkänning och diktering i flera operativsystem för både dator, telefon och pekplatta. Det finns ett flertal appar som kan läsa upp och översätta text.

Anteckningsstöd

Många studerande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi har svårt att lyssna och anteckna samtidigt. Därför är det bra att avsätta tid för att de studerande ska hinna skriva av, eller fotografera av, det som står på tavlan. En del tycker att det är bra när läraren delar ut kopior av sina egna anteckningar eller presentationer i början av lektionen. Ett annat alternativ är att ordna så att någon kurskamrat fungerar som anteckningsstöd. Studerande kan också få spela in föreläsningar eller andra lektioner. En diktafon, eller mobiltelefonens och pekplattans inspelningsfunktion, gör det möjligt att tala in minnesanteckningar om vad läxan består av eller annat. I flera appar finns möjlighet att spela in ljud och samtidigt lägga till egna anteckningar som bokmärken.

Extra tid och muntlig komplettering

Studerande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi behöver framför allt extra tid för att hinna med läs- och skrivuppgifter. Detta är särskilt viktigt att komma ihåg i provsituationer. En del studerande föredrar att göra muntliga prov eller att ha en muntlig komplettering till skriftliga prov.

Mentor

En del personer kan vilja ha en mentor under studietiden. Mentorn kan till exempel vara en lärare, specialpedagog eller en studerande som har gått längre på utbildningen. Tillsammans med mentorn kan den studerande läsa texter och resonera kring, och återberätta, innehållet. Under perioder då studierna kan kännas tunga kan mentorn komma med uppmuntran och hjälpa till att prioritera bland uppgifterna.

Studieteknik och övning i att läsa och skriva

Med en bra studieteknik blir det lättare att ta till sig innehållet i studierna. Personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi är ofta ovana vid att bearbeta stora textmängder och kan behöva stöd

för att förbättra sin studieteknik. Det kan handla om att öva upp minnestekniker, lära sig att göra understrykningar, tankekartor och använda stödord. Sådant stöd kan den studerande få av till exempel lärare, specialpedagog eller sin mentor. Det finns också särskilda läs- och skriv/dyslexilinjer och undervisningsgrupper för vuxna runt om i landet. De ger möjlighet att förbättra sin studieteknik och öva upp läs- och skrivförmågan. Många har nytta av att först gå en sådan kurs innan de fortsätter med andra studier. Detta ska emellertid inte vara ett krav. Med hjälp av pedagogiskt stöd och alternativa verktyg kan undervisningen göras tillgängliga i vilket ämne som helst, oavsett vilken läs- och skrivförmåga som den studerande har.

Undantagsbestämmelse

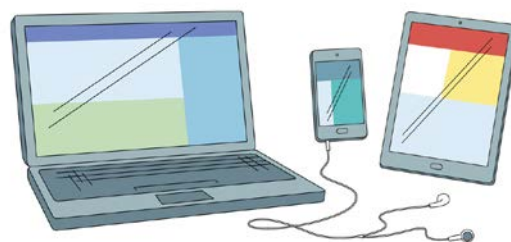
Skollagen säger att lärare har möjlighet att bortse från enstaka delar av de kunskapskrav som den studerande ska ha uppnått vid betygssättningen, om det finns särskilda skäl för detta. Med särskilda skäl menas att den studerande har en funktionsnedsättning eller andra liknande personliga förhållanden som inte är av tillfällig natur och som hindrar personen från att uppfylla kunskapskraven.

På grund av att funktionsnedsättningar kan se så olika ut går det inte att exakt definiera i vilka fall bestämmelsen gäller eller vad "enstaka delar av kunskapskraven" innebär.

Den här undantagsbestämmelsen, eller pysparagrafen som den ibland kallas, finns i alla skolformer som omfattas av skollagen men paragrafen har lite olika formulering för de olika skolformerna. Syftet är att den som har funktionsnedsättning, som direkt hindrar individen från att nå enstaka delar av kunskapskraven, ändå ska ha möjlighet att få betyg.

Tips!

SPSM och Skolverket har tillsammans tagit fram ett webbaserat studiepaket om undantagsbestämmelsen. Det ligger öppet på båda myndigheternas webbsidor.

Alternativa verktyg

Det finns ett stort utbud av alternativa verktyg som kompensatoriskt stöd för personer med läs- och skrivsvårigheter. Lärare och utbildningsanordnare kan vända sig till Specialpedagogiska skolmyndigheten eller kommunens skoldatatek för att få mer information.

Skoldatatek

Skoldatatek är en kommunal, övergripande verksamhet som arbetar med kompetensutveckling, utlåning och utprovning av alternativa lärvraktyg. Mer än hälften av Sveriges kommuner har tillgång till ett skoldatatek. Verksamheterna kan se olika ut men har ofta fokus på koncentrationssvårigheter och läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. I vissa kommuner ger skoldatateket stöd till komvux, sårvox och sfi.

Låna inläst litteratur

Högskolestuderande som upplever att de har en läsnedsättning kan få ett nedladdningskonto för att kunna ladda ned böcker man vill låna direkt från Myndigheten för tillgängliga mediers (MTM:s) katalog *Legimus*. Bibliotek kan hjälpa till med ett sådant nedladdningskonto. Även studerande inom andra skolformer som är intresserade av högskolelitteratur kan få nedladdningskonto via sin utbildnings bibliotek. Via *Legimus* går det också att låna inläst skönlitteratur. MTM tar endast emot förfrågningar om att producera inläst material från högskolor och universitet. Produktionen kan ta tid så därför är det viktigt med god framförhållning. Läs mer på www.mtm.se

Information till omgivningen

Om lärare, övrig personal och medstudenter får kunskap om den studerandes svårigheter blir bemötandet ofta bättre. Givetvis är det den studerande själv som avgör vilka som ska få information och vem som ska lämna information om hans eller hennes problematik eller diagnos.

Denna sida kan användas som kopieringsunderlag. Den studerande kan kryssa för sina önskemål och förutsättningar. Listan kan sedan fungera som utgångspunkt för samtal om vilket stöd som behövs i lärmiljön.

Namn: _____

Mina önskemål:

☐ Mina lärare ska få information om läs- och skrivsvårigheter/dyslexi.	☐ Jag behöver någon – till exempel en mentor – som jag kan diskutera studieinnehållet tillsammans med.
☐ Mina medstudenter ska få information om att jag har läs- och skrivsvårigheter/dyslexi.	☐ Jag vill bli erbjuden muntliga prov och redovisningar eller möjlighet till muntlig komplettering vid skriftliga prov.
☐ Jag vill ha både muntlig och skriftlig information.	☐ Jag vill ha längre tid på prov.
☐ Jag vill ha hjälp med anteckningar, till exempel av medstudenter/kurskamrat.	☐ Jag behöver ha tyst när jag läser.
☐ Jag behöver strukturerade anteckningar på tavlan med tydliga rubriker.	☐ Jag vill kunna förbereda mig inför kommande lektion. Till exempel få texter i förväg så att jag inte behöver läsa dem första gången på lektionen.
☐ Jag vill ha möjlighet att fotografera av lärarens anteckningar på tavlan och, eller spela in lektioner.	☐ Jag vill testa olika kompensatoriska program på datorn. Jag har inte tidigare använt det.
☐ Jag önskar få åhörarkopior till Powerpoints.	☐ Jag har erfarenhet av att använda kompensatoriska program på datorn. De program som fungerar bäst för mig är:
☐ Jag vill ha inläst kurslitteratur.	_____
☐ Jag har svårt att ta till mig långa inlästa texter. För mig passar det bättre att få innehållet återberättat.	_____
☐ Jag vill gärna prova lättläst material.	

Så här yttrar sig läs- och skrivsvårigheter/dyslexi för mig:

- Jag läser långsamt.
- Jag läser bara när jag måste.
- Ibland gissar jag vad som står.
- Jag har svårt att upprepa långa och krångliga ord.
- Jag har svårt att rabbla och använda alfabetet.
- Jag har svårt att minnas namn, telefonnummer och koder.
- Det tar lång tid för mig att nöta in glosor och nya ord.
- Jag blir trött av att läsa. Ibland får jag huvudvärk eller ont i ögonen.
- Min hörförståelse är bättre än min läsförståelse.
- Det händer att jag utelämnar bokstäver, småord eller ändelser när jag skriver.
- Jag har svårt att stava.
- Min handstil är inte så vacker.
- Jag har svårt att lyssna och ta anteckningar samtidigt.
- Jag har svårt att skriva av från tavlan.
- Jag har svårt att formulera en mening och sätta punkt.

Annat som är viktigt för mig:

Detta material får lämnas ut till:

Framgångsrikt när fyra professioner arbetar ihop

Studerandeteamet på kommunala CentrumVux i Haninge har byggt upp en tydlig rutin för hur studerande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi ska få stöd. I teamet ingår fyra personer med olika yrkeskompetens. En av dem är försteläraren Birgit Gebel.

Birgit Gebel har arbetat länge inom vuxenutbildningen och har mött en mängd vuxenstuderande som har svårt att läsa och skriva. När hon fick möjlighet att gå en kurs om läs- och skrivsvårigheter nappade hon direkt.

– På den tiden fanns det ingen här som kunde ge stöd till de studerande, eller till oss lärare, kring detta. Så efter läs- och skrivkursen var jag den enda som kunde utreda de studerandes läs- och skrivförmåga.

Birgit Gebel upptäckte snart att många ville ha hennes hjälp men att det var svårt att göra alla utredningar och bedömningar på egen hand. Hon signalerade detta till ledningen. Resultatet blev så småningom dagens studerandeteam.

– Vi som arbetar i teamet representerar fyra yrkeskategorier. Det är jag som är lärare sedan är det en studie- och yrkesvägledare, en logoped och en specialpedagog. Det är en stor vinst att arbeta tillsammans. Vi kompletterar varandra yrkesmässigt och har olika kunskaper om olika funktionsnedsättningar.

Etablerat en tydlig rutin

Studerandeteamet arbetar för att medarbetarna på CentrumVux ska veta exakt vad de ska göra när de misstänker att en studerande har läs- och skrivsvårigheter/dyslexi.

– Vi har gett alla lärare material och instruktioner så att de själva kan göra en första bedömning. Bland annat innehåller materialet exempel på hur läs- och skrivsvårigheter/dyslexi kan komma till uttryck. Om den studerande drar ihop ord, ändrar ändelser eller hittar på andra ord än de som står i texten finns ofta anledning att gå vidare.

Läraren och den studerande får fylla i ett formulär tillsammans. Sedan lämnar läraren in det till studerandeteamet. I formuläret ska det framgå vad som är den studerandes styrkor, svagheter och vilket stöd som redan har satts in.

– Vi är benhårda på att läraren själv ska ha gjort extra anpassningar först. Vi i teamet ger särskilt stöd. Vi ska inte ta över undervisningen utan ska handleda läraren i hans eller hennes roll och kan ge den studerande individuellt stöd när lärarens anpassningar inte räcker.

Har valt att screena

Birgit Gebel kan göra fördjupade utredningar men de är mycket tidsödande och bygger på flera möten med den studerande. Därför gör Birgit Gebel, tillsammans med logopeden, så kallade screenings istället. Det är en enklare variant som kartlägger den studerandes läs- och skrivförmåga.

– I screeningen tittar vi bland annat på syntaxen. Det vill säga hur den studerande binder samman språkliga tecken till korrekta satser. Han eller hon får till exempel läsa upp en text från en lärobok, och lyssna på uppläst text och återberätta innehållet.

Om screeningen visar att den studerande sannolikt har läs- och skrivsvårigheter/dyslexi rekommenderar Birgit den studerande att gå till sin husläkare för att få en remiss till logoped.

– Ibland vill inte den studerande göra det av olika skäl, och då gör vi själva en fördjupad utredning. För de flesta är det en stor lättnad att få en förklaring till sina svårigheter och möjlighet att få stöd.

Bred kompetens i teamet

Birgit Gebel, eller specialpedagogen, erbjuder bland annat läxhjälp och strukturstöd. Den studerande kan få möjlighet att samtala om texter och träna på läs- och studietekniker som bygger på både lyssnande och läsande. Logopeden tillämpar ett språkutvecklande arbetssätt och kan ge uttalsträning, hjälpa till att hitta anpassningar och håller koll på vilka alternativa verktyg som finns.

CentrumVux har emellertid inte möjlighet att tillhandahålla alla de hjälpmedel som de studerande kan behöva.

– För att få tillgång till så kallade personliga hjälpmedel krävs en medicinsk diagnos. Vi har ett gott samarbete med en logoped inom hälso- och sjukvården som hjälper oss med sådana saker.

Teamets studie- och yrkesvägledare har många olika uppgifter. Bland annat tar hon reda på om den studerande har tagit alla kurser som behövs och kan presentera olika yrkesalternativ. Studie- och yrkesvägledaren hjälper också till om studierna drar ut på tiden och inte går framåt. Då är det viktigt att göra en bedömning om det är värt att fortsätta, hitta lösningar med CSN, eller titta på andra alternativ.

Flerspråkiga studerande

Många av dem som studerar på CentrumVux är flerspråkiga. Det gäller inte bara på sfi där alla har annat modersmål än svenska. Även på grundvux och gymnasial vuxenutbildning finns många som är nya i det svenska språket.

– I våra kartläggningar försöker vi ta reda på om den studerandes svårigheter beror på en språkstörning, dyslexi eller på brister i skolgång och omvärldskunskap.

Med hjälp av teamets samlade kunskaper kan de oftast få en uppfattning om detta, men det är ingen lätt uppgift. När det gäller flerspråkiga studerande bidrar screeningen också till en bild av den studerandes språkutveckling. Resultaten ger lärarna en uppfattning om hur stort ordförråd den studerande har och hur långt han eller hon har kommit i sin läs- och skrivutveckling. Det är viktig information då läraren ska välja texter och läromedel.

Yorgina siktar på ett jobb inom vården

Yorgina Zaknoun är 42 år och vet vad dyslexi innebär på såväl arabiska som hebreiska, engelska och svenska. Nyligen fick hon sin diagnos och har blivit medveten om sina styrkor, och vilket stöd hon behöver för att kunna förverkliga drömmen att arbeta som undersköterska.

Yorgina Zaknoun vill arbeta inom vården och är mycket motiverad att hitta strategier för att hantera sina läs- och skrivsvårigheter.

– I vårdrkten är det jätteviktigt att kunna överlämna skriftlig information till sina arbetskamrater för att vårddtagaren ska få bästa möjliga vård, säger hon.

Yorgina läser sista terminen på undersköterskeutbildningen och får stöd av Studerandeteamet på CentrumVux. Logopeden har lärt henne att använda ett rättstavningsprogram som är speciellt framtaget för personer med dyslexi, och talsyntes. Därutöver får hon kontinuerligt stöd av teamet med att strukturera uppgifter och att bearbeta texter.

– Det betyder mycket för mig. Jag vet sällan vad som är viktigast i en text. De hjälper mig att hitta de bärande delarna och att plocka ut vad som kan ingå i en presentation eller sammanfattning.

Spelar in och lyssnar efteråt

Yorgina Zaknoun har svårt att höra vokaler och blandar ihop dem.

– När jag läser blir det ofta fel och när jag läser högt blir det extra mycket fel. Ju mer jag anstränger mig desto mer fel blir det. Jag tappar de viktigaste orden. Först börjar vokalerna hoppa och så småningom hoppar hela orden omkring. Att skriva är också svårt. Det blir en massa konstiga ord hela tiden.

För henne fungerar det bättre att lyssna än att läsa och anteckna.

– Jag sitter alltid långt fram i klassrummet för att kunna koncentrera mig. För det mesta spelar jag in lektionerna på min surfplatta och det fungerar bra. Men när folk kommer för sent blir det en massa prat som också kommer med på inspelningen.

När Yorgina kommer hem brukar hon lyssna igenom alla lektioner igen. Det tar mycket tid men är ändå ett bra sätt att fånga det som är viktigt.

– Men jag har svårt att lyssna på långa böcker. Speciellt om det är skönlitteratur. Faktatexter går lättare. När det blir för många ord och pratigt så tappar jag orken.

Tre språk blev för mycket

Yorgina Zaknoun kommer från Israel och har arabiska som modersmål. Hon tycker att det är lite lättare att läsa på arabiska än på svenska men det är lika svårt att stava på båda språken. Hon kan också hebreiska och engelska eftersom de språken introducerades tidigt i skolan när hon var liten.

– Det gick inte alls bra för mig att läsa tre språk samtidigt. Jag ville mycket hellre studera andra ämnen, men rektorn bestämde att vi skulle satsa på språk. Det gjorde att jag tappade intresset. Jag hoppade av gymnasiet. Med tanke på min dyslexi hade det nog varit bättre att satsa på ett språk och sedan ha ämnen som jag gillade. Det måste vara intressant för att jag ska klara av det.

Individuell undervisning blev lösningen

År 2002 kom Yorgina till Sverige. Hon började studera sfi och ville lära sig allt det nya så fort som möjligt. Men hon hade stora svårigheter att komma igång med svenskan och läsutvecklingen gick långsamt.

– Jag blev också störd av de andra sfi-eleverna som försökte hjälpa till. De avbröt mig när jag läste högt för att fylla i ord som de trodde att jag försökte få fram. Det var väldigt stressande och förvärrade hela situationen.

Yorgina pratade med sin lärare och fick till slut remiss till en psykolog som gjorde ett intelligentstest.

– Det gav inga svar på varför jag har svårt att läsa och skriva men det visade att jag är jättebra på logiskt tänkande. De sa att jag ingår i de åtta procent i världen som har så bra resultat på logiktestet. Det lyfte mitt självförtroende.

Men språket, och klasskamraternas missriktade omtanke, var fortfarande ett problem och lösningen blev individuell undervisning. Hon fick en bra lärare som uppmuntrade, och möjlighet att fördjupa sig i ämnen som hon är intresserad som matematik, datakunskap, programmering och samhällskunskap.

Diagnos sent i livet

Efter sfi-studierna ville Yorgina Zaknoun förverkliga en dröm om att studera medicin och bli undersköterska. Hon kom in på en komvuxutbildning men där var det ingen som förstod sig på hennes svårigheter.

– Det blev otroligt jobbigt för mig. Till slut mårde jag jättedåligt och fick läggas in på sjukhus.

Motvilligt gav Yorgina upp sina studier. Hon flyttade och jobbade en period. Men efter en tid var hon redo för att göra ett nytt försök och skrev in sig på vårdprogrammet på CentrumVux i Haninge.

– Här möttes jag av en helt annan förståelse. En lärare sa direkt att jag fick använda dator när jag ville. Jag upplevde att skolan ville satsa på mig.

Efter några terminer på vårdprogrammet tog Yorgina och hennes lärare kontakt med Studerandeteamet. De ville att teamet skulle ta reda på vad Yorginas svårigheter berodde på. Teamet hjälpte henne att, via husläkaren, få en remiss till en logoped och förra året fick hon diagnosen dyslexi.

Lärt känna sig själv

Med hjälp av Studerandeteamet har Yorgina fått upp ögonen för vad som är hennes starka sidor, vilket stöd som fungerar bra och vilka situationer som utgör hinder.

– Jag tycker fortfarande att det är jättestressande att behöva läsa högt inför andra. Jag är rädd att andra ska avbryta och rätta mig. Men jag är bra på att lyssna och bidrar gärna i diskussioner och kan vara med och analysera texter muntligt.

Yorgina Zaknoun är medveten om att dyslexi är en bestående funktionsnedsättning och att hon behöver kunna skriva en hel del i det yrke som hon har valt, men hon ser ändå ljus på framtiden.

– Jag vet att mina svårigheter alltid kommer att finnas kvar men det går att hitta lösningar. Jag är beredd att satsa stort för att bli en riktigt bra undersköterska.

Samlat stöd och gemensamt ansvar

Malin Holmberg handleder och utbildar kontinuerligt sina kollegor om läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Hon är också en resurs för de studerande på vuxenutbildningen i Kungälv.

I Kungälv finns sedan 25 år en specialpedagogisk enhet som heter Läs-och skrivforum. Där arbetar Malin Holmberg som har specialiserat sig på läs- och skrivsvårigheter/dyslexi.

– En av mina uppgifter är att ge service till lärare och andra medarbetare här. Jag ger råd och kan också erbjuda olika insatser för de studerande.

Alla nya lärare som börjar arbeta på vuxenutbildningen får gå en introduktion hos Malin Holmberg, och varje år vid terminsstart informerar hon hela kollegiet om läs- och skrivsvårigheter.

– Jag pratar om hur svårigheterna yttrar sig och tipsar om hur lärarna kan lägga upp undervisningen. Till exempel påminner jag om att oförberedd högläsning är förbjuden. Jag avråder också från att ge uppgifter där de studerande måste läsa en text på lektionstid. För många med läs- och skrivsvårigheter är det en fasa. De läser ofta fyra gånger så långsamt som sina studiekamrater och ska inte behöva utsättas för den stressen. Alla studerande ska få texter i god tid och ha möjlighet att läsa dem innan lektionerna, säger Malin Holmberg.

Hon påminner också om att lärarna bara får köpa in kurslitteratur som även finns inläst. Den uppmaningen är lätt att följa eftersom nästan allt finns inläst numra, eller går att beställa.

Allt fler lyssnar på sina läromedel

Sedan hösten 2014 abonnerar Kungälv kommun på läromedel från inläsningstjänst. Det innebär att alla studerande, oavsett diagnos, har tillgång till ett alternativt sätt att läsa.

– Tidigare behövde jag äska medel, och få rektorsbeslut, för att kunna köpa in inlästa läromedel och det tog mycket av min tid. Det nuvarande systemet är betydligt enklare.

Om en studerande behöver inlästa böcker får han eller hon en inloggningsuppgift av sin ämneslärare eller av Malin. Den studerande kan sedan själv ladda ned den inlästa boken i sin mobil, dator eller platta. Användningen av inläst har ökat markant på utbildningen sedan kommunen startade abonnemanget.

Stort urval av litteratur

Malin vill också slå ett slag för *Legimus*. Det är Myndigheten för tillgängliga mediers webbkatalog, som vänder sig till personer med läsnedsättning. Genom *Legimus* har studerande tillgång till 100 000 inlästa titlar. Det kostar inget att ladda ner och inloggningsuppgifterna får man på sitt närmaste bibliotek.

– En del kastar sig över de här möjligheterna medan andra behöver stöd för att våga prova. En del kan ha dåliga erfarenheter av tekniklösningar, tidigare hjälpmedel som inte har fungerat eller som de inte har förstått sig på.

Malin Holmberg uppmanar alla som har kontakt med Läs- och skrivforum att skaffa inloggning på *Legimus* och att välja en bok som de sedan lyssnar på under terminen.

Läs- och studieteknik

Malins erfarenhet är att de flesta som har läs- och skrivsvårigheter är ovana läsare som närmar sig texter på ett passivt sätt. Därför räcker det inte att ge de studerande tillgång till inläst text. De behöver också få hjälp med läs- och studieteknik.

– När man pluggar behöver man läsa aktivt och veta hur man hittar fakta och får innehållet att stanna i minnet.

Hon brukar ha genomgångar på storskärm. De studerande får först prova att luta sig tillbaka och bara lyssna. Sedan ber hon dem att låta ögonen vila på texten medan de lyssnar och så jämför de sätten att ta till sig innehållet. De övar också på att ta paus ibland för att anteckna eller reflektera.

Gemensamt ansvar

Inställningen på vuxenutbildningen i Kungälv är att all personal har ett gemensamt ansvar för att upptäcka och hjälpa studerande med läs- och skrivsvårigheter. Receptionisten kan märka att en person har svårt att fylla i webbansökan till kurserna. Eller så får studie- och yrkesvägledaren upp ögonen för att någon har svårt att läsa och skriva. All personal vet att de ska hänvisa de här personerna till Malin Holmberg. Hon kartlägger de studerandes svårigheter och utformar en plan för studierna tillsammans med den studerande.

– Jag kan erbjuda en särskild kurs där vi jobbar med läsning, skrivning och stavning i egen takt. Vi arbetar också med ordkunskap, kompensatoriska datorprogram och att förbättra studietekniken.

Malins erfarenhet är att det blir bäst om den studerande börjar med att gå läs- och skrivkursen eller går den parallellt med andra ämnen.

– Men även den som tackar nej till kursen kan få handledning av mig, tillgång till inläst litteratur och kompensatoriska program bland annat. Alla som har läs- och skrivsvårigheter kan också komma hit för att göra prov och muntliga kompletteringar i lugn och ro.

Lästips och referenser

Lästips

- Af Sandeberg, S. (2015). *Vägar till engelska vid läsa och skrivsvårigheter*. Nypon förlag.
- Björn Milrad, M. (2010). *Studenter med läs- och skrivsvårigheter som deltagare i högre utbildning*. Linnéuniversitetet Växjö, Institutionen för pedagogik, psykologi och idrottsvetenskap. Doktorsavhandling i pedagogik.
- Carlsson, N. (2011). *I kamp med skriftspråket. Vuxenstudierande med läs- och skrivsvårigheter i ett livsvärldsperspektiv*. Doktorsavhandling. Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet.
- Daugaard, H.T., Elbro, C. & Gellert, A.S (2011). *Rapport om udvikling og afprøvning af ordblindetest til voksne med dansk som andetsprog*. København: Undervisningsministeriet.
- Ericson, B (red). (2010). *Utredning av läs- och skrivsvårigheter*. Studentlitteratur.
- Eriksson Gustavsson, A-L. (2005). *Jag fixar det oftast. Hur industriarbetare hanterar läs- och skrivkrav i arbetet*. Studentlitteratur.
- Fouganthine, A. (2012). *Dyslexi genom livet. Ett utvecklingsperspektiv på läs- och skrivsvårigheter*. Doktorsavhandling. Specialpedagogiska Institutionen, Stockholms universitet.
- Föhrer, U & Magnusson, E. (2010). *Dyslexi: förbannelse eller möjlighet? Att lära sig leva med läs- och skrivsvårigheter*. BTJ Förlag
- Gellert, A.S. (2009). *Identifikation og undervisning af ordblinde med dansk som andetsprog – en faglig og pædagogisk udfordring*. København: Undervisningsministeriet.
- Ingvar, M. (2008). *En liten bok om dyslexi*. Natur och Kultur.
- Lundberg, I och Reichenberg, M. (2009). *Vad är lättläst?* Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Lundgren, T & Ohlis, K. (2013). *Vad alla bör veta om läs- och skrivsvårigheter i en digital värld*. Dyslexiförbundet FMLS
- Skollagen, SFS 2010:800. www.skolverket.se
- Tebelius Bodin, A. (2010). *101 tips för framgångsrika studier*. Hjärna utbildning.
- Vetenskapsrådet. (2007). *Dyslexi – En kunskapsöversikt*.

Referenslista

- Bylund, E. (2009). Mejlkonversation. Professor Institutionen för svenska språket, Linneuniversitetet.
- Bunar, N. (2010). *Nyanlända och lärande: en forskningsöversikt om nyanlända elever i den svenska skolan*. Vetenskapsrådet
- Franker, Q. (2005). *Bildspråk ur olika synvinklar – en problematisering av bilder i alfabetiseringsundervisning*. Studiematerial.
- Lundberg, I. (2011). Muntlig uppgift. Professor, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Ortea, D. (2009). *Understanding Second language acquisition*. London Routledge.
- Otterup, T. (2014). *En bra början*. Studentlitteratur.
- Salameh, E-K. (2006). *Språkstörning i kombination med flerspråkighet*. Läsning nr 2, s 4–13. Utgiven av SCIRA (Swedish Council of the international Reading Association).
- SBU (2014). *Dyslexi hos barn och ungdomar. Tester och insatser – en systematisk litteraturöversikt*.
- SFS nr: 1974:152. Regeringsformen 1 kap. 2§. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2014). *Flerspråkig kartläggning av avkodning och läsning*. Lärarhandledning för årskurs 1–2.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2014). *Flerspråkig kartläggning av avkodning och läsning*. Exempelsamling.
- Wedin, Å. (2010). *Vägar till svenskt skriftspråk för vuxna andraspråksinlärare*. Lund: Studentlitteratur.
-

För mer information

Barn- och elevombudet

beo.skolinspektionen.se

Diskrimineringsombudsmannen

www.do.se

Dyslexiförbundet FMFLS

www.dyslexi.org

www.dyslexi.org/skrivknuten-info-rad-och-stod

Dyslexistiftelsen

www.dyslexistiftelsen.se

Folkbildningsrådet

www.folkbildningsradet.se

Handikappförbunden

www.handikappforbunden.se

Myndigheten för delaktighet

www.mfd.se

Myndigheten för tillgängliga medier

www.mtm.se

Skolverket

www.skolverket.se

Socialstyrelsen

www.socialstyrelsen.se

Specialpedagogiska skolmyndigheten

www.spsm.se

Svenska Dyslexiföreningen

www.dyslexiforeningen.se

Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) arbetar för att barn, unga och vuxna oavsett funktionsförmåga ska få förutsättningar att nå målen för sin utbildning. Det gör vi genom specialpedagogiskt stöd, undervisning i specialskolor, tillgängliga läromedel och statsbidrag. Den kompetens vi erbjuder kompletterar kommunernas och skolornas egna resurser. Läs mer på vår webbplats www.spsm.se.

För att kunna erbjuda alla studerande goda villkor för lärande krävs kunskap. Den här skriften bidrar med information om hur läs- och skrivsvårigheter/dyslexi kan yttra sig och berättar om pedagogiskt stöd. Den ger också exempel från utbildningar som arbetar för att öka tillgängligheten för studerande med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi.

Skriften vänder sig till anordnare av utbildning för vuxna, skolledare, lärare, studie- och yrkesvägledare, politiker och andra som är intresserade av att utforma en tillgänglig studiesituation. Förhoppningen är att den ska bidra till att fler vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi ska kunna studera och utbilda sig utifrån sina intressen och förutsättningar.

ISBN 978-91-28-00736-8, tryckt
978-91-28-00737-5, pdf

Best.nr 00360